

Karaçay-Balkar Türkçesi Sözlükleri

DR. ÖĞR. ÜYESİ **FECRİ YAVI***

Öz

Sözlükler, bir milletin sahip olduğu en büyük değerlerden biri olan dilin söz varlığını barındıran cevher madenleri gibidir. Türkçenin lehçeleriyle ilgili geçmişten günümüze pek çok sözlük yazılmış ve yazılmaya devam etmektedir. Bu çalışma ile Karaçay-Balkar Türklerinin dilleriyle ilgili araştırmalarda sıkça başvurduğumuz sözlükler tanıtılmıştır. Açıklamalı, iki dilli, atasözü, deyim, terim, alıntı, yazım, isim, tematik ve dilbilim sözlükleri ile konuşma kılavuzları olmak üzere Karaçay-Balkar Türkçesine ait otuz beş adet sözlük; içerik, yazılış amacı, şekil, yöntem başta olmak üzere birçok yönüyle ele alınıp incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığının teminatı ve en büyük göstergesi olan sözlüklerini tanıtarak bu lehçenin de söz varlığı ve sahip olduğu kaynaklar açısından üzerine çokça araştırma yapılan diğer Türk lehçeleri kadar yeterli ve zengin bir lehçe olduğunu göstermektir. Zira Karaçay-Balkar Türkçesi üzerine yapılan çalışmaların diğer Türk lehçelerine kıyasla daha sınırlı olması, bu lehçenin söz varlığının yeterince zengin olmadığı yönünde hatalı bir yargının oluşmasına neden olabilir.

Anahtar sözcükler: Türkçe, lehçe, Karaçay-Balkar, sözlük, atasözü

Dictionaries of Karachay-Balkar Turkic

Abstract

Dictionaries are like ore mines, in that they contain vocabulary of language – one of the greatest values any nation has. Many dictionaries were and have been written about the dialects of Turkish from past to present. In this study, dictionaries that we frequently use in studies on the languages spoken by the Karachay-Balkar Turks. Thirty-five Karachay-Balkar dictionaries were examined from many aspects, especially content, purpose of writing, form, and method. These dictionaries include annotated, bilingual, proverb, idiom, term, quote, spelling, noun, thematic and linguistic dictionaries, as well as phrasebooks. The aim of the study is to introduce the dictionaries of Karachay-Balkar Turkic, which are the guarantee and the biggest indicator of its vocabulary, and to demonstrate that this dialect is as sufficient and rich as other Turkic dialects on which numerous studies have been conducted, in terms of its vocabulary and sources. Because the relatively limited research conducted on the Karachay-Balkar Turkic compared to other Turkic dialects may lead to the mistaken belief that its vocabulary is not sufficiently rich.

Keywords: Turkish, dialect, Karachay-Balkar, dictionary, proverb

* Hakkâri Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, fecri.yavi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0323-3841>

Gönderilme Tarihi: 1 Ocak 2025

Kabul Tarihi: 11 Mart 2025

GİRİŞ

Karaçay-Balkar Türkleri, Kafkasya’da yer alan Türk topluluklarının önemli bir kısmını oluştururlar. Karaçay-Balkarların kökeniyle ilgili araştırmalar bize onların bölgede hâkimiyet kuran çeşitli Türk topluluklarının torunları olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte Karaçay-Balkarların bir kısmının büyük ölçüde Kafkas halklarıyla karıştıkları söylenebilir. Onların etnik yapısını oluşturan kavimler arasında Hunlar-Kara Bulgarlar, Alanlar, Hazarlar ve Kıpçaklar gibi eski Türk kavimlerinin yanında Kabarvey, Abaza, Gürcü-Svan, Oset gibi çeşitli Kafkas halkları da önemli bir paya sahiptir (Tavkul, 2000, s. 1).

Karaçay-Balkar Türkleri, 20. yüzyıldaki Kafkas direnişlerine etkin olarak katılan topluluklar arasında yer alıp büyük can ve mal kaybı yaşasalar da direnişte başarılı olamazlar. İhtilalden sonra 11 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti’ne katılmalarına rağmen bu cumhuriyet, Sovyet devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bunun sonucu olarak Karaçaylar Çerkez, Balkarlar ise Kabartay bölgesine dâhil edilmişlerdir. Günümüzde Karaçaylar, Stravropol krayındaki Karaçay-Çerkez özerk bölgesinde; Balkarlar ise Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti’nde Rusya’ya bağlı olarak yaşamaktadırlar (Öner, 2013, s. XXVI).

Zengin bir sözlü kültüre sahip olan Karaçay-Balkar Türklerinin bu kültürün etkisiyle oluşmuş yazılı edebiyatı üzerine araştırmalar yapmak ve söz varlığını incelemek için ilgili lehçe üzerine yazılmış sözlüklerin temini ve kullanımı zaruridir. Karaçay-Balkar Türkleri, uzun yıllardır Rusya’nın ve Rusçanın etkisi altında kalmalarına rağmen bu zengin sözlü kültürlerini büyük oranda korumayı başaramamışlardır. Yazılı edebiyatları ise sözlü edebiyatları kadar köklü değildir. Karaçay-Balkar Türklerinin sözlükçülüğü üzerine yapılmış çalışmalardan¹ biri Aminat Dodueva’ya aittir. Dodueva, bu çalışmasında geçmişten günümüze Karaçay-Balkar Türkçesinin sözlükbilimini ele almış, bazı sözlükler hakkında açıklayıcı bilgiler vermiştir.

Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığına ilişkin ilk çalışmalardan biri Gyula Nemeth’e aittir. Orijinal ismi *Kumük És Balkár Szójegyzék (Kumükisches und Balkarisches Wörterverzeichnis)* (Keleti Szemle, 12, Budapeşte, 1911) olan bu çalışmasında Nemeth, Kumuk ve Balkar Türklerinin kısa bir sözlük denemesini hazırlamıştır. Bu deneme, 1732 madde başını içermektedir. Bu çalışma, hazırlanma tarihi bilinmemekle birlikte yayına hazırlayan Mustafa S. Kaçalın’ın tahminlerine göre 1940’lı yıllarda Hüseyin Namık Orkun tarafından çevrilerek Türk Dil Kurumu Kütüphanesi’ne bırakılmıştır (Nemeth, 2018, s. 9). Eser, Kemal Aytaç tarafından da 1990’da çevrilerek Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü² adıyla yayımlanmıştır.

1925 yılında Kabarvey-Balkar Yerel Bölge Araştırma Derneği tarafından Karaçay-Balkar Türkçesi söz varlığının derlenmesi için özel bir program geliştirilmiştir (Balkar (Malkar) ve Balkar bölgesindeki diğer Türk lehçelerinin bir sözlüğünü derlemek için gerekli dilsel materyalleri toplama programı). 1926’da Karaçay-Balkar eğitmen ve aydınlarından olan İsmail Akbay tarafından Çerkessk’te *Tilmaç* isminde ilk Rusça-Karaçayca sözlük yayımlanmıştır (Dodueva, 2015, s. 589).

¹ Karaçayev-Balkarskaya Leksikografiya. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi / Cilt:8, Sayı:16 / 2015 (Temmuz -Aralık), s. 587-596.

² Kültür Bakanlığı Yayınları/1229, Türk Dünyası Dizisi/12, Ankara, 1990.

İsmail Akbay ile başlayan iki dilli sözlük araştırmaları X. İ. Süyünçev ile İ. X. Urusbiyeva'nın çalışmalarıyla Rusça-Karaçay-Balkarca ve E. R. Tenişev ile X. İ. Süyünçev'in redaktörlüğünde Karaçay-Balkarca-Rusça olmak üzere iki büyük sözlüğün yayımlanmasıyla profesyonellik kazanmış oldu. Bu iki yayın, Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalar olmalarının yanında aynı zamanda 1996, 2002 ve 2005 yıllarında M. C. Guzelani'nın redaktörlüğünde üç cilt şeklinde hazırlanan *Qaraçay-Malqar Tilni Añlatma Sözlüğü* (Karaçay-Balkar Açıklamalı Sözlüğü)'nün ise temelini oluşturmuştur. Guzelani'nın redaktörlüğünde hazırlanan bu çalışma, Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığıyla ilgili en kapsamlı çalışmadır. Binlerce madde başı ve örnek cümle barındırmaktadır.

Sovyet dönemi okuma yazma çalışmalarının yoğunlaşmasıyla okullar için küçük açıklamalı sözlükler ile atasözü ve deyim sözlükleri ve imla kılavuzlarının yayımlanması da hız kazanmış oldu. Bunların haricinde Karaçay-Balkar Türkçesi üzerine araştırmaların artması neticesinde çeşitli terim sözlükleri de yayımlanmıştır.

Bu çalışma, elimizdeki Karaçay-Balkar Türkçesi sözlüklerinin teker teker incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Sözlükler; içerik, yöntem, yazılış amaçları, fiziksel özellikleri başta olmak üzere bütün yönleriyle tanıtılmıştır. İhtiyaç duyulması hâlinde, okuyucuların anlatılanı somut bir şekilde görebilmeleri adına, sözlüklerden örnekler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Sözlükler belli başlıklar altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Sözlüğün koyu harflerle künyesi verildikten sonra açıklamaları yapılmış, bazı sözlüklerin kapak görselleri de açıklamaların yanına eklenmiştir. Karaçay-Balkar Türklerinin isimleri, bazı sözlüklerde Karaçay-Balkar, bazılarında ise Karaçay-Malkar şeklinde geçmektedir. Çalışmada birlik sağlanması açısından, eser isimlerinde geçen ibareyi değiştirmemek koşuluyla, Karaçay-Balkar ismi tercih edilmiştir.

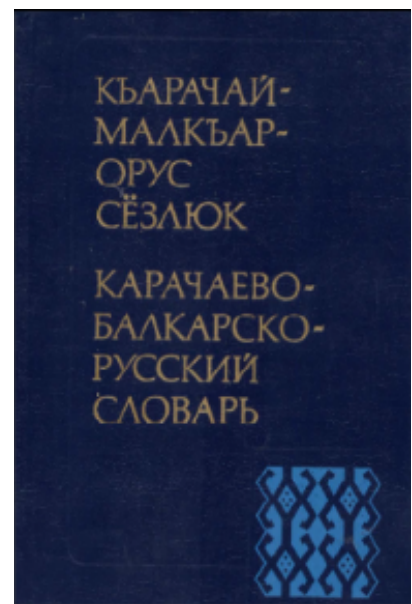
1. İKİ DİLLİ SÖZLÜKLER

1.1. Karaçay-Balkar Türkçesinden Rusçaya Yazılmış Olan Sözlükler

Karaçayev-Balkarsko-Russkiy Slovar, Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük, E. R. Tenişev, X. İ. Süyünçev (Redaktör), Moskva: Russkiy Yazık, 1989, s. 832. (Karaçay-Balkarca-Rusça Sözlük)

Redaktörlüğünü E. R. Tenişev ve X. İ. Süyünçev'in yaptığı sözlüğün yazarları S. A. Goçiyeva ve X. İ. Süyünçev'dir. Sözlük aynı zamanda M. A. Xabiçev, C. M. Guzeyev, A. A. Cappuev, E. A. Potselveskiy, O. A. Xubiyev ve X. B. Bayramukova tarafından incelenmiştir.

Sözlük, Karaçay-Balkar Türkçesinin günümüzde kullanılan Kiril harfleriyle yazılmış ve yaklaşık 30.000 madde başını ihtiva etmektedir. Sözlüğün sayfaları iki sütun şeklinde tertip edilmiş ve madde başları koyudur. Madde başının anlamı veya anlamları verildikten sonra sözcüğün içinde geçtiği deyimler, birleşik fiiller, sözcük grupları ve örnek cümleler sıralanmıştır. Bütün bunlar da tıpkı madde başları gibi koyu renktedir. Daha sonra eğer madde başının içinde geçtiği atasözleri varsa bunlar da verilmiştir.

Sözlüğün genelinde atasözü ile örnek vermenin çok yoğun olduğu görülmektedir. Bu bakımdan sözlük, aynı zamanda Karaçay-Balkar Türklerinin atasözlerinin derlenerek verildiği önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Verilen örneklerde ilgili madde başı, “~” işaretiyle gösterilmiştir: **ağaz zool. laska; ~nı öltürgen saw qalmaz...** (s. 18).

Sözlüğü okuyucular ve araştırmacılar için kullanışlı kılan özelliklerden biri ise bazı sözcüklerin terminolojik kısaltmalarının kullanılmasıdır. Bunlar; anatomi, tarım, biyoloji, botanik, coğrafya, jeoloji, zooloji vs. şeklindedir. Bunlar için kullanılan kısaltmaların listesi sözlükte sayfa 13 ve 14’te yer almaktadır. Sözlükte edatlar ve bağlaçlar hariç sözcük türlerini belirtmek için herhangi bir kısaltma veya açıklamaya rastlanmamaktadır. Yabancı kökenli sözcüklerin hangi dilden alındığını belirtmek için de herhangi bir kısaltma kullanılmamıştır. Sözlükte isim-fiil eklerini belirtmek için “-” işareti kullanmak yerine fiil köklerine *-(I/U)w* ile *-ArGA* isim-fiil ekleri getirilmiştir: **qozlaw**: 1) q. **qozlarğa** 2) rodı. **iynek qozlaw** otyul, **qoy qozlaw** okot... (s. 408).

Sözlüğün sonunda Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan millet adları ile özel adların bir listesi de yer almaktadır. Özel adlar, kadın adları ve erkek adları olmak üzere iki farklı liste hâlinde tertip edilmiştir. Bu listelerden sonra 12 hayvanlı Türk takvimindeki yıl adlarının karşılık geldiği yıllar ile ay ve gün adlarının Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıklarının olduğu bir liste de yer almaktadır. Listenin sonunda ölçü birimlerinin ilgili lehçede kullanılan şekilleri de verilmiştir. Bunlar genelde vücut uzuvlarının adları şeklindedir. Sözlüğü ayrıcalıklı kılan bir diğer özellik ise bu listelerin sonunda M. A. Xabiçev tarafından Karaçay-Balkar Türkçesinin Rusça kısa bir gramerinin yazılmış olmasıdır. Bütün bu özellikleriyle sözlük, Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığıyla ilgili hazırlanmış en kapsamlı kaynaklardan biridir.

Balkarsko-Russkiy Şkolny Slovar, Malqar-Orus Şkol Sözlük, C. M. Guzeyev, Nalçik: Elbrus, 2003, s. 240. (Balkarca-Rusça Okul Sözlüğü)

Bu sözlük, Rusçayı ikinci ana dili olarak öğrenen Balkarlı öğrenciler ve Balkar Türkçesini öğrenenler için kapsamlı bir kaynak niteliğindedir. Buna dayanarak okul ders kitaplarında yer alan en yaygın olarak kullanılan kelime ve terimleri içerir. Ağız, jargon, argo ve uzmanlık alanlarıyla ilgili sözcükler bu sözlüğe dâhil değildir. Arkaik söz varlığından sadece Balkarların tarihi, etnografyası ve kültürü ile ilgili olanlar sözlüğe eklenmiştir. Bazı kelimelerde, yalnızca okul eğitiminin içeriğine karşılık gelen iyi bilinen anlamlar verilir. Sözlük sadece Balkar öğrencilerine yönelik olduğu için Karaçayların kullandığı kelimeler sözlüğe dâhil edilmemiştir. Sözlük, Rus dilinden ve onun aracılığıyla diğer dillerden ödünç alınan kelimelerden yalnızca Balkarlar tarafından şekil açısından bazı değişikliklere uğramış sık kullanılan sözcükleri içerir (Guzeyev, 2003, s. 5).

Sözlük yaklaşık olarak 6.000 sözcük içermektedir. Sayfalar iki sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları ve madde başının içinde geçtiği örnekler koyu renkte verilmiştir. Sözlükte bazı madde başlarının içinde geçtiği örnek cümleler, atasözleri ve deyimler kullanılmıştır. Verilen örneklerde ilgili madde başı, “~” işaretiyle gösterilmiştir. Sözcüklerin terim alanlarına ilişkin bazı kısaltmalar kullanılmakla beraber alıntı sözcüklerin kaynak dilini ve sözcüklerin türlerini belirtmek için herhangi bir kısaltma kullanılmamıştır. Fiilleri belirtmek için ise herhangi bir işaret veya isim-fiil eki kullanılmamıştır. Bunun yerine fiilin kök veya gövde şekli verilmiştir: **айбатлан** гл.

украшаться, наряжаться; **КЪЫЗЛА ТОЙГЪА ~ЫП КЕЛЕДИЛЕ** дёвушки идут на свадьбу нарядные (s. 13).

Eş sesli sözcükler numaralandırılarak ayrı madde başları şeklinde verilmiştir. Sözlükte günümüz Karaçay-Balkar alfabesinden farklı olarak “c” harfi için “дж” işareti değil “ж” kullanılmıştır. Sözlüğün sonunda içindekiler kısmı da bulunmaktadır.

1.2. Rusçadan Karaçay-Balkar Türkçesine Yazılmış Olan Sözlükler

Russko-Karaçayev-Balkarskiy Slovar, Orus-Qaraçay-Malqar Sözlük, X. İ Süyünçev, İ. X. Urusbiyeva, Moskva, 1965, s. 744. (Rusça-Karaçay-Balkarca Sözlük)

Sözlük, yaklaşık 35.000 sözcük içermektedir. Bu sözlüğün yapı ve yöntem açısından *Karaçayev-Balkarsko-Russkiy Slovar, Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük*³ çalışmasından pek farkı yoktur. Sözlük; araştırmacılar, öğrenciler, Karaçay-Balkar Türkçesiyle ilgilenen herkes için veya Rusçasını ilerletmek isteyen Karaçay-Balkar Türkleri için sağlam bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Rusça sözcüklerde eril ve dişil kategoriler olduğu için sözcükten sonra eril olduğu *м.* (мужской род-eril cinsiyet), dişil olduğu *ж.* (женский род-dişi cinsiyet) kısaltmalarıyla belirtilir. Sözlüğün sonunda yer adlarının olduğu bir liste de bulunmaktadır. Bu liste iki başlıkta tertip edilmiştir. İlk başlık altında dünya üzerindeki önemli bölge, yer, şehir ve ülke adları; ikinci başlık altında ise Karaçay-Çerkez bölgesindeki yer adları bulunmaktadır.

Şkolniy Russko-Balkarskiy Slovar, Orus-Malqar Şkol Sözlük, U. A. Culabov, A. A. Cappuyev, İ. M. Otarov, M. Z. Ulakov, Nalçik: Elbrus, 1992, s. 288. (Rusça-Karaçay-Balkarca Okul Sözlüğü)

Sözlük, ilk ve ortaokul öğrencilerine yöneliktir. Aynı zamanda bu sözlük, Balkar okullarında eğitim veren öğretmenler için de bir kaynak niteliği taşımaktadır. Sözlük, 5.000’den fazla sözcüğü içermektedir. Bu sözcüklere ağızlarda kullanılan, eskimiş veya özel terim anlamı sözcükler dâhil değildir. Rusçadan alınan ve sıklıkla kullanılan bazı alıntılar da sözlüğe dâhil edilmiştir. Söz varlığı seçilirken sözcüğün sıklığı, ifade ettiği kavramın uygunluğu, diğer sözcüklerle birleşebilmesi ve sözcük oluşturma olanakları dikkate alınmıştır (Culabov vd., 1992, s. 6).

Sözlükte madde başları koyu renkte, örnekler ise italik verilmiştir. Eş sesli sözcükler ayrı madde başları olarak numaralı şekilde gösterilmiştir. Sözcüğün kökü koyu renkte belirtildikten sonra alabileceği ekler başına (-) işaret konularak sözcükten sonra verilir: **бесстрашный**, -ая, -ое, -ые (s. 31).

Rusça sözcüklerde erillik, dişilik olduğu için sözcükten sonra eril olduğu *м.* (мужской род-eril cinsiyet), dişil olduğu *ж.* (женский род-dişi cinsiyet) kısaltmalarıyla belirtilmiştir. Bazı sözcükler için ise *с.* (средний род-nötr cinsiyet) kısaltması kullanılmıştır. Kelimenin çekimlenmesinde ses değişimi varsa bunlar da parantez içinde gösterilir: **ботинки**, -ок, -ам (ед. ботинок) (s. 41).

Sözlüğün sonunda Rusçanın kısa bir grameri de bulunmaktadır. 1992’de birinci baskısı yapılan sözlüğün 1997’de ikinci, 2008’de ise üçüncü baskısı yapılmıştır.

³ E. R. Tenişev, X. İ. Süyünçev (Redaktör), Moskva: Russkiy Yazık, 1989, s. 832.

Orus-Qaraçay Okuw Sözlük, Russko-Karaçayevskiy Uçebnıy Slovar, S. A. Goçiyalam, X. İ. Süyünçlanı, A. İ. Ebzelanı, Çerkessk: Qaraçay-Çerkes Respublikan Kitap Basma, 1993, s. 318. (Rusça-Karaçay-Balkarca Okul Sözlüğü)

Sözlük, yaklaşık 5.000 sözcük içermekle birlikte orta öğretim ve lise öğrencileri için bir kaynak niteliği taşımaktadır. Sayfalar tek sütun şeklinde olup madde başları ve bunların içinde geçtiği örnekler koyu renktedir. Rusça sözcüğün madde başı olarak kökü verildikten sonra bu köke eklenebilecek ek veya yapılar “/” işaretinden sonra gösterilir: **активн/ый**, -ая, -ое, -ые тири; **активный член** кружка кружокну ишине тири къошулгъан адам (s. 10).

Rusça sözcüklerde erillik, dişilik olduğu için sözcükten sonra eril olduğu *м.* (мужской род-eril cinsiyet), dişil olduğu *ж.* (женский род-dişi cinsiyet) kısaltmalarıyla belirtilmiştir. Bazı sözcükler için ise *с.* (средний род-nötr cinsiyet) kısaltması kullanılmıştır.

1.3. Karaçay-Balkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yazılmış Olan Sözlükler

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ufuk Tavkul, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 510.

Ufuk Tavkul tarafından yazılan sözlük, Leylâ Karahan, Emine Gürsoy-Naskali ve Sema Barutçu-Özönder tarafından incelenmiştir.

Sözlüğün girişinde kısa bir Karaçay-Balkar Türkçesi grameri bulunmaktadır. Daha sonra Karaçay-Balkar Türkçesi sözlüğü başlamaktadır. Sözlük, Türkiye Türkçesi Latin alfabesi esasına göre hazırlanmıştır. Sözlükte madde başları koyu renkte belirtildikten sonra hemen karşısına anlamı verilmiştir. Sözlükte *et-* ve *bol-* yardımcı fiilleriyle kurulmuş sözcük türleri madde başı olarak gösterilmezken tek başına anlam ifade etmeyen veya yansıma sözcük şeklinde olanlar bu yardımcı fiillerle kullanılmışsa o zaman madde başı olarak alınmıştır. Sözlükte ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husus ise temel anlam ve çeşitli anlam olaylarıyla oluşmuş yan anlamlar, ayrı madde başı olarak alınmıştır (Tavkul, 2000, s. VIII).

Sözlükte filler, fiil kökünden sonra gelen (-) işaretiyle gösterilmiştir. Karaçay-Balkar Türkçesinde söz başında biri ön damak ünsüzü, diğeri art damak ünsüzü iki *k-* harfi bulunmaktadır. Sözlükte her iki *k-* sesini farklı karakterlerle göstermek yerine ön damak ünsüzü ile başlayan sözcükler (*) işaretiyle belirtilmiştir. Aynı zamanda Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan damak *n'si* (*ñ*) *ng* biçiminde gösterilmiştir (Tavkul, 2000, s. 63). Karaçay-Balkar Türkçesi Kiril alfabesinde art damak -*g-* sesi ile ön damak -*g-* sesi için ayrı işaretler kullanılmasına ve bu iki ses ilgili lehçede telaffuzları farklı sesler olmasına rağmen sözlükte bu iki ses için herhangi bir harf ayrımı yapılmamıştır. Her iki sesle başlayan sözcükler, aynı yerde sıralanmıştır. Sözlüğün sayfaları iki sütun şeklinde düzenlenmiştir. Sözcüklerin türleri ve alıntıların kaynak dilleri belirtilmemiştir.

Sözlüğün sonunda Karaçay-Balkar Türkçesine ait bazı metinler bulunmaktadır. Bunlar, Latin harflerine aktarılmış olup çevirileri bulunmamaktadır. Bu parçalardan sonra Karaçay-Balkar

Türklerinde yer adları, ırmak ve vadi adları, buzul adları, yayla adları, köy ve şehir adları ile kişi adları ve soyadlarının olduğu listeler bulunmaktadır.

2. AÇIKLAMALI SÖZLÜKLER

Qaraçay-Malqar Tilni Añlatma Sözlüğü (Üçtomluq), I, II, III, C. M. Guzelanı (Redaktör), Nalçık: EL-FA Kitap Basma, 1996-2005, s. 1016 (I. Tom), 1168 (II. Tom), 1157 (III. Tom). (Karaçay-Malkar Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)

M. C. Guzelanı'nın redaktörlüğünde hazırlanmış olan bu üç ciltlik sözlük, Karaçay-Balkar Türkçesi söz varlığının en kapsamlı ve büyük çalışmasıdır. Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları büyük harflerle ve koyu verilmiştir. Madde başından sonra sözcüğün türü kısaltmayla belirtilmiş, ardından sözcük sadece Karaçaylar veya Balkarlar tarafından kullanılıyorsa bu durum yine kısaltmayla verildikten sonra açıklamaya geçilmiştir. Önce Rusça açıklama yapılmış, "/" işaretinden sonra Karaçay-Balkar Türkçesindeki açıklaması yapılmıştır. Açıklamalardan sonra örnek cümleler italik harflerle ve kaynak isimleriyle verilmiştir. Atasözleri örnek cümle olarak verilmişse parantez içinde *Һарм сѣз*. (Nart söz "Atasözü") şeklinde belirtilmiştir. Madde başıyla yapılan birleşik yapılar, deyimleşmiş ifadeler, atasözleri varsa bunlar en sonda örnekleriyle beraber verilmiştir.

Sözlükte sadece yazı dilinde kullanılan sözcükler değil ağızlarda kullanılan veya eskimiş sözcükler de yer almaktadır. Bunlar, kısaltmalarla belirtilmiştir. Sözcüklerin terim alanlarına ait kısaltmalar da kullanılmıştır. Sözlükte eş sesli sözcükler farklı madde başları olarak numaralı şekilde art arda sıralanmıştır. Fiilleri belirtmek için bazı yerlerde herhangi bir işaret veya isim-fiil eki kullanılmamıştır:

КЪАРА *эм.* 1. Смотреть, глядеть / Биреуню неда бир затны кѣрюр ючюн анга кѣзлеринги бур... (II. cilt / s. 567).

Sözlükte bazı işaretler kullanılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

/ : Madde başının Rusça ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle verilmiş anlamlarının arasına konan ayırıcı işaret.

// : Madde başının verilen anlamına ek anlamları ayırmak için kullanılan işaret.

□ : Alıntılarını açıklama cümlelerinden ayıran işaret.

○ : Atasözleri ve deyimlerden alıntılarını ayıran bir işaret.

□ : Birleşik sözcükleri basit sözcüklerden ayıran bir işaret.

... : Alıntılardaki kısaltma işareti.

▼ : Deyimleşmiş birimleri diğer sözcüklerden ayıran işaret.

: : Birleşik bir kelimenin ilk birleşeninin bağımsız olarak kullanılmadığını gösteren işaret.

Malqar Tilni Şkol Añlatma Sözlüğü, C. M. Guzelanı, Nalçık: Elbrus, 2000, s. 304. (Malkar Dilinin Açıklamalı Okul Sözlüğü)

Sözlük, 5.000 civarı sözcük içermektedir. Bu çalışma, okullar için hazırlanmış açıklamalı bir sözlük olduğu için okulların ders programlarında kullanılmış olan kitaplardaki söz varlığı esas alınmıştır. Sözlükte Rusça ve Rusça aracılığıyla Balkar Türkçesine giren sözcükler ile deyimler veya deyimleşmiş yapılar, madde başı olarak yer almamaktadır (Guzelanı, 2000, s. 3).

Sözlük iki sütun şeklinde tertip edilmiştir. Madde başları koyu ve büyük harflerle, örnekler ise italiktir. Kelimelerin anlamları verilirken sık kullanılan anlamlar olmasına dikkat edilmiş, bütün anlamları verilmemiştir. Madde başlarının türü kısaltmalarla belirtilmiştir. Madde başı eğer farklı sözcük türleri şeklindeyse her sözcük türü ayrı bir madde başı olarak gösterilmiştir. Sözlükte mümkün olduğunca örnek cümleler verilmeye çalışılmışsa da örnek cümlesi olmayan birçok sözcük de bulunmaktadır. Bazı sözcüklerde anlamlar sıralandıktan ve örnek cümleler verildikten sonra sözcüğün içinde geçtiği atasözleri, deyimler veya birleşik sözcükler de verilmiştir. Eş anlamlı bazı sözcüklerde sonradan gelen sözcüklerin açıklamalarında ilk verilen sözcük referans gösterilmiştir. Aynı zamanda açıklamalarda ilgili sözcükle zıt anlam taşıyan sözcük de gösterilmiştir. Sözcüklerin terim anlamlarını belirtmek için ise birtakım kısaltmalar kullanılmıştır. Sözlüğün sonunda içindekiler kısmı verilmiş, bu kısımda hangi harfin hangi sayfada başladığı gösterilmiştir.

3. İSİM SÖZLÜKLERİ

Balkarskiy Toponimiçeskiy Slovar, C. N. Kokov, S. O. Şaxmurzayev, Nalçık: Elbrus, 1970, s. 170. (Balkar Yer Adları Sözlüğü)

Sözlüğün girişinde bine yakın madde başını içerdiğine dair bilgi bulunmaktadır. Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları koyu renkte ve büyük harflerle yazılmıştır. Yer adlarının anlamları tırnak işareti içinde Rusça açıklanmıştır. Birleşik yapıdaki yer adlarında ise her sözcüğün anlamı ayrı ayrı verilmiştir. Bazı yer adlarının farklı şekilleri veya ses bilimsel açıdan farklı telaffuzları varsa bunlar, madde başından sonra parantez içinde gösterilmiştir. Sözlükte yer adlarının anlam açısından incelenmesinin yanında bu yerlerin konumu hakkında da bazı açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır:

ЭКИ КЪАЛА (эки кала). “Две башин (крепости)” – к востоку от Загаргиджа.⁴

Sözlüğün sonunda “Перечень названий вошедших в словарь” başlığıyla sözlükte yer alan adların listesi yer almaktadır. Fakat bu listede hangi yer adının hangi sayfada olduğunun bilgisi bulunmamaktadır.

⁴ Zagargija'nın doğusunda

Karaçayev-Balkarskiye İmena i Familii, Tolkovniy Slovar, İ. İ. Aliyev, Z. İ. Aliyeva, Moskva: Pedagogika, 2003, s. 240. (Karaçay-Balkar Adları ve Soyadları, Açıklamalı Sözlük)

Sözlük, Karaçay-Balkar Türklerinin erkek ve kadın isimleri ile soyadlarının açıklayıcı bir sözlüğü niteliğindedir. Erkek isimleri, kadın isimleri ve soyadları ayrı başlıklar hâlinde ele alınmış ve bu isimlerin etimolojik tahlilleri yapılmıştır. Etimolojisi net olmayan isimler için ise *Этимология имени не ясна*. "İsmin etimolojisi net değildir." açıklaması yapılmıştır. Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş olup madde başları koyu ve büyük harflerle verildikten sonra aynı madde başının Rusçadaki telaffuzu italik ve büyük harflerle yazılışı da gösterilmiştir: **ШУНГАРЛАРЫ, ШУНГАРОВЫ** (s. 235).

Adlar ve soyadları Karaçay alfabesine göre düzenlenmiştir. Açıklamalar Rusça yapılmıştır. Sözlükte yer alan özel adların büyük bir kısmı Türkçe olmakla birlikte diğer dillerden geçmiş isimler de sözlüğe dâhil edilmiştir. Bir ismin başka dillerden alınıp alınmadığı yazının başında belirtilmiş, aksi halde asıl kelime verilmiştir. Soyadlarının açıklaması yapılmadan önce soyadı Karaçaylarda kullanılıyorsa (*k*), Balkarlarda kullanılıyorsa (*b*), hem Karaçay hem Balkarlarda kullanılıyorsa (*k, b*) şeklinde belirtilmiştir.

Sözlükte 590 erkek ve 205 kadın ismi yer alıyor. Bu eserde derlenen ve etimolojisi yapılan erkek isimlerinin sayısı 1200'den, kadın isimlerinin sayısı ise 700'den fazladır. Soyadlarına gelince, bunların sayıları 740'tır. Kitapta yorumlanan soyadlarının sayısı ise 760'ın üzerindedir (Aliyev ve Aliyeva, 2003, s. 4).

Karaçay Xalqda Xayırlandırılğan Adam Atla, Antroponomika Sözlük, İbrahim Şamanlanı, Raşid Laypanlanı, Çerkessk, 2012, s. 174. (Karaçay Milletinde Kullanılan Kişi Adları, Antroponim Sözlük)

Bu çalışma, iki sütun şeklinde tertip edilmiş ve kişi adları herhangi bir açıklama, anlam veya köken çözümlemesi yapılmadan liste şeklinde sıralanmıştır. Bu listede Türkçe kökenli kişi adları olmakla birlikte diğer dillerden alınan adlar da bulunmaktadır. Bazı adların ekli veya birleşik adlı şekillerinin de kullanıldığını belirtmek için ada gelen ek veya ad parantez içinde gösterilmiştir: Абай (хан), Абайдулла (х), Абака (й), Аббат (ай), Абаш (ай) (s. 6).

Ses değişimi sonucu son ünsüzü değişmiş isimlerde ise değişen ünsüz parantez içinde gösterilmiştir: Абдул-Хамид (т), Абдул-Ахад (т), Абдул-Бахид (т), Абдул-Латип (ф) (s. 7).

4. YAZIM SÖZLÜKLERİ

Malqar Tilni Orfografiyası bla Punktuatsiyası, A. Yu. Boziyev, M. T. Caboyev (Hazırlayanlar), Nalçik: Elbrus Kitap Basma, 1970, s. 194. (Malkar Dilinin Yazım ve Noktalaması)

Çalışmanın ilk sayfalarında Balkar Türkçesinin harfleri hakkında tek tek açıklamalar yapıldıktan sonra ses ve imla özellikleri incelenmiştir. Bunu takiben bu lehçede kullanılan

noktalama işaretleri ele alınmış, örnek cümlelerle beraber açıklanmıştır. Bu incelemelerden sonra Balkar alfabesi, sonrasında ise sözlük verilmiştir. Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiştir.

Orfografiya Sözlük, IV-V Klasslada Oquğan Soxtalağa, Xanafiy Süyünçlanı, Sofya Goçiyalanı, 1980, s. 150. (Yazım Sözlüğü, IV-V. Sınıflarda Okuyan Çocuklar İçin)

Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiş sözcükler alfabetik sıraya göre koyu ve küçük harflerle sıralanmıştır. Bu yazım sözlüğünü diğerlerinden ayıran özellik, çoğu yerde sözcükler verildikten sonra sözcüğün ek almış şekillerinin sıralanmış olmasıdır:

абадан, абадандан, абаданла, абаданнга, абаданыракъ, абаданмы?

агъартхан, агъартханбыз, агъартхандан, агъартханлыкъға, агъартханма, агъартханнга
агъыз, агъызсын, агъызыб, агъызыргъа, агъызыуу (s. 6).

Sözlüğün sonunda Karaçay Türkçesinin birtakım ses ve imla özellikleri ele alınarak örneklerle açıklanmıştır. Sonrasında ise bazı devlet ve başkent isimleri listeler hâlinde verilmiştir. Bunu takiben bazı millet veya boy isimlerinin olduğu alfabetik bir liste yer almaktadır. Sözlüğün sonunda ise erkek isimleri ve kadın isimleri ayrı başlıklarda listeler hâlinde sıralanmıştır. Bu isimlerin Karaçay Türkçesinde ve Rusçadaki şekilleri yan yana gösterilmiştir.

Qaraçay-Malqar Tilni Orfografiya Sözlüğü, C. M. Guzeyev, B. T. Sozayev, Nalçık: Elbrus, 1982, s. 568. (Karaçay-Malkar Dilinin Yazım Sözlüğü)

Sözlük, yaklaşık 63.000 sözcük içermektedir. Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiş, sözcükler alfabetik sıraya göre, koyu ve küçük harflerle verilmiştir. Sözlükteki bazı isimler verildikten sonra bu isme gelebilecek yönelme ve ayrılma hâl ekleri gösterilmiştir:

абадан, -нга, -дан

аборт, -ха, -дан (s. 8).

Sözlükte sadece Karaçay Türkçesinde kullanılan ve yazı dilinde yaygın olmayan sözcükler parantez içinde “къар.” kısaltmasıyla belirtilmiştir: **абынчакъ** (къар.) (s. 9).

Sadece ağızlarda kullanılan sözcükler ise parantez içinde “диал.” kısaltmasıyla gösterilmiştir: **абзар** (диал.) (s. 8). Hem cins hem özel isim olarak kullanılan bazı sözcükler ise her iki şekliyle fakat parantez içinde anlamıyla beraber verilmiş, özel isim olanı büyük harfle başlamıştır:

октябрь (ай)

Октябрь (байрам) (s. 326).

Ünlemler parantez içinde “межд.” kısaltmasıyla belirtilmiştir: **ай-ай-ай** (межд.) (s. 19).

Sözlüğün sonunda bazı kişi isimleri ile coğrafi isimlerin olduğu bir liste bulunmaktadır. Bu listeden sonra ise Karaçay-Balkar Türkçesinin ses ve imla özellikleri incelenmiştir.

Malqar Tilni Orfografiya em Punktuatsiya Coruqları, İ. Axmatlanı, C. Guzelanı, Nalçık: Nart, 1991, s. 221. (Malkar Dilinin Yazım ve Noktalama Kuralları)

Çalışmanın girişinde Balkar Türkçesinin ses, imla özellikleri ve noktalama işaretleri ele alınmış, örnek cümlelerle beraber açıklanmıştır. Bu incelemelerden sonra Balkar alfabesi, sonrasında ise sözlük verilmiştir. Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiş, sözcükler alfabetik sıraya göre, koyu ve küçük harflerle verilmiştir. Sözlükteki bazı isimler verildikten sonra bu isme gelebilecek yönelme ve ayrılma hâl ekleri gösterilmiştir:

акъсакълыкъ, -гъа, -дан

акъсакъ-тукъсакъ, -гъа, -дан

акъсап, -ха, -дан (s. 77).

Orfografiya Sözlük, Orta Şkolnu Oquwçularına, C. M. Temmolanı, Nalçik: Elbrus, 2000, s. 150. (Yazım Sözlüğü, Orta Öğretim Öğrencileri İçin)

Sözlük, ortaokul öğrencileri için hazırlanmış olup yaklaşık 6.000 madde başını içermektedir. Sözlüğün girişinde Balkar Türkçesinin harfleri, ses ve imla özellikleri incelenmiştir. Ardından yazım sözlüğü, alfabetik sıraya göre küçük harflerle iki sütun şeklinde verilmiştir. Yalnızca özel isimler büyük harfle başlamıştır. Balkar Türkçesinde olan sözcüklerin haricinde başka dillerden alınıp sıkça kullanılan bazı sözcükler de sözlüğe dâhil edilmiştir. Yazım sözlüğünün sonunda erkek ve kadın isimlerinin ayrı başlıklarda verildiği iki liste bulunmaktadır.

5. TERİM SÖZLÜKLERİ

Russko-Karachayevskiy Slovar Obşchestvenno-Politicheskoy Terminologiy, Camağat-Politika Terminologiyadan Orus-Qaraçay Sözlük, A. D. Baçiyev (Redaktör), Çerkessk, 1980, s. 172. (Rusça-Karaçayca Sosyo-Politik Terimler Sözlüğü)

Bu sözlük Rusça-Karaçayca bir sosyo-politik terimler sözlüğüdür. Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları ve örnekler koyu ve küçük harflidir. Açıklamalar Karaçay Türkçesiyle yapılmıştır. Bu 133 sayfalık sözlükten sonra *Приложения* (Prilojeniya “İlave, ek”) başlığıyla yeni bir bölüm başlamaktadır. Bu yeni bölümde SSCB’nin idari bölümleri, buna bağlı devletler ve onların başkentleri, özel Sovyet merkezleri, çiftlikler ve bunların merkezî mülkleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin organları, kooperatif birlikleri, sosyo-politik kuruluşlar; bilimsel, teknik ve eğitim toplulukları; spor ve savunma toplulukları, kültür ve eğitim toplulukları, devlet bakanlıkları, belirli gün ve tarihler, dünya devletleri ve onların başkentleri; uluslararası siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel kuruluşlar ile ilgili listeler yer almaktadır. Bu listelerin düzeni sözlüğün düzeniyle aynıdır.

Qaraçay-Malqar-Orus Tabigat Sözlük, Karaçayevo-Balkarsko-Russkiy Terminologičeskiy Slovar Obektov Privodı, M. O. Botaşev, Narsana, 1998, s. 30. (Karaçay-Malkarca-Rusça Tabiat Terimleri Sözlüğü)

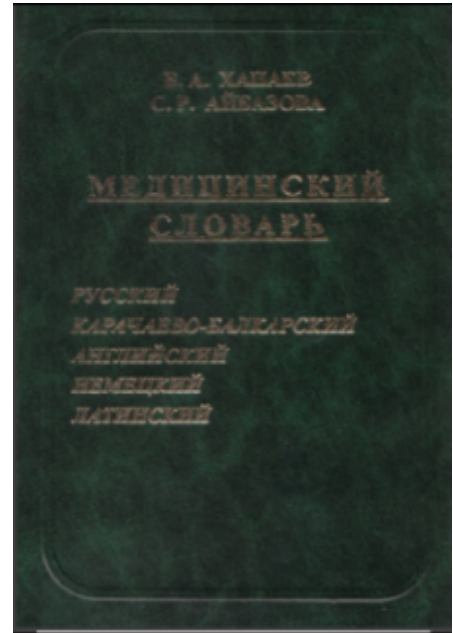
Tabiat Terimleri Sözlüğü anlamına gelen bu sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiştir. Madde başları koyu ve küçük harfle Karaçay-Balkar Türkçesi alfabetesine göre alfabetik sıralıdır. Sözlüğün kapağından sonraki sayfada “Sözlük geniş bir okuyucu kitlesine yöneliktir: orta ve yüksekokul öğretmenleri ve öğrencileri, çevirmenler, gazeteciler, radyo ve televizyon çalışanları.” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır.

Madde başlarının Rusçadaki karşılığı verilmiş fakat herhangi bir açıklama veya örnek cümleye yer verilmemiştir. Sözlük, iki ana bölümden oluşur. Bunlardan ilki *Ёсюмлюкле / Растительный Мир* “Bitkiler” başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan bitki adları yer almaktadır. İkinci bölüm ise

Джаныуарла Аламы / Животный Мир “Hayvanlar Âlemi” başlığını taşır. Bu bölümde hayvan isimleri, belli alt başlıklara göre sıralanmıştır. Bu başlıklar şu şekildedir: Джыртхычла “Yırtıcılar”, Гитче Джыртхычла “Küçük Yırtıcılar”, Джер-Суу Джаныуарла “Amfibiler”, Джыланла “Yılanlar”, Кеселеккеле “Kertenkeleler”, Ташмакъала “Kaplumbağalar”, Сарыубекле “Timsahlar”, Къуртла-Гыбыла “Kurtlar-Örümcekler”, Къамжакъала, Къумурсхала, Чибинле “Böcekler, Karıncalar, Sinekler”, Кийикле, Суу Кийикле “Geyikler, Su Geyikleri”, Киштик Маталлыла “Kedigiller”, Хурджунлу Джаныуарла “Keseli Hayvanlar”, Маймул Маталлыла “Primatlar”, Хайуанла “Evcil Hayvanlar”, Къанатлыла Дуниясы “Kanatlılar Âlemi”, Къушла “Kuşlar”, Мырды Къанатлыла “Su Kuşları”, Къузгун-Чаука Маталлыла “Kuzgun-Leş Kargaları”, Къарылгъачла “Kırlangıçlar”, Тегенек-Торгъай Чыпчыкъла “Serçegiller”, Тегенекле “Kuyruksallayangiller”, Булбуллу Къанатлыла “Bülbül Kanatlılar”, Сарын Чыпчыкъла “İspinozgiller”, Кегюрчюнле “Güvercinler”, Кийик Къазла Бабушла “Yaban Kazlar, Ördekler”, Юй Къанатлыла “Evcil Kuşlar”, Балыкъла Чабакъла Аламы “Tatlı Su ve Deniz Balıkları Âlemi”, Джерден Чыкъгъан Магъаданла Эмда Химиялыкъ Элементле “Topraktan Çıkan Madenler ve Kimyevi Elementler”, Джулдузла Фалакла Аламы “Yıldızlar, Gezegenler Dünyası”.

Sözlüğün sonunda ay adlarının Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Meditinskiy Slovar -Russkiy, Karaçayev-Balkarskiy, Angliyskiy, Nemetskiy, Latinskiy-, B. A. Xapayev, S. R. Aybazova, Moskva: Russo, 2005, s. 464. (Rusça-Karaçay-Balkarca-İngilizce-Almanca-Latince Tıp Terimleri Sözlüğü)

Sözlüğün kapağından sonra Rus diliyle şöyle bir açıklama yer almaktadır: “Sözlük beş dilde teorik, klinik ve hijyenik tıp dallarına ilişkin terminoloji içermektedir: Rusça (yaklaşık 5 bin kelime), Karaçay-Balkarca, İngilizce, Almanca ve Latince. Az bir kısmı genel anlamda tıp literatüründe en sık rastlanan ve doğa bilimlerinin tıp dallarıyla (biyoloji, veterinerlik, psikoloji vb.) ilgili kelimeleri içerir. Sözlük geniş bir okuyucu kitlesine yöneliktir: doktorlar ve hemşireler, medya çalışanları, öğretmenler ve üniversite öğrencileri. Sözlük, diller ve dil iletişimi, çevirmenler ve bilim adamları, biyologlar ve dilbilimcilerin incelenmesi için de yararlı olabilir. Bu sözlük, ilk kez Karaçay-Balkar terimlerinin indeksi ile yayımlandı.”

Sözlük, tablo şeklinde tertip edilmiştir. Tablonun ilk sütununda Rusça kelimeler, ikincisinde Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıkları yer almaktadır. Takip eden sayfada ise ilk sütunda verilen Rusça kelimelerin karşılıklarının yer aldığı sırasıyla İngilizce, Almanca ve Latince sütunlar gelmektedir. Verilen terimleri karşılayan eş veya yakın anlamlı sözcükler varsa bunlar ilgili sütunlarda sıralanmış fakat herhangi bir açıklama veya örnek cümleye yer verilmemiştir. Sözlüğün sonunda Karaçay-Balkar Türkçesinin terimler dizini yer almaktadır.

Russko-Karaçayevskiy Tolkoviy Slovar Naçalnıx Terminov Matematiki, Matematikanı Al Añılamlarını Orus-Qaraçay Sözlüğü, C. M. Sapparov, C. U. Biciyev, Moskva: INFO, 2006, s. 117. (Rusça-Karaçayca Açıklamalı Temel Matematik Terimleri Sözlüğü)

Çalışma, temel matematik terimlerinin Rusça-Karaçay-Balkarca bir sözlüğüdür. Sözlüğün ön sözünde ilkokuldaki çocukların ana dillerinde matematik dersi alma gerekliliğinden ve bu gerekliliğin böyle bir sözlüğü ortaya çıkardığından söz edilmektedir. Devamında ise bugüne kadar ana dilde matematik dersi verilmediği için bazı terimlerin Karaçay-Balkar Türkçesine yerleşemediği, Rusça veya Batı dillerinden alındığı gibi kullanıldığı ifade edilmektedir. Sözlükte diğer dillerde kullanılan ve Karaçay-Balkar Türkçesine yabancı dilde kullanıldığı şekliyle geçmiş bu sözcükler parantez içinde *Миллет. а.* (*Миллетте арасында джюрюген сөзле* “Yabancı sözcükler”) kısaltmasıyla belirtilmiştir. Daha sonra ise sözcüğün açıklaması yapılmıştır:

Абсолют: Абсолют (*Миллет. а.*). Тамам

Аксиома: Аксиома (*Миллет. а.*). Ал оюм

Дискретный: Дискрет, дискретам (*Миллет. а.*). Бөлдүргө (*Малкьардан*) (s. 8-9).

Bazı terimlerin açıklaması yapılırken temel anlamı verecek sözcüklerin yanında yardımcı sözcükler de verilmiştir. Sözlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiş, ilk sütunda Rusça terimler ve açıklamaları ikinci sütunda bunların Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Latineden alınan sözcükler parantez içinde gösterilmiştir. Bu sözcüklerin eril olanları için *m* (*мужской*), dişil olanları için *f* (*женский*) ve nötr olanları için ise *p* (*средний роды*) kısaltması kullanılmıştır. Ayrıca bunların İngilizcedeki karşılıkları için *e*, Almandadaki karşılıkları için *d*, Fransızcadaki karşılıkları için ise *f* kısaltması kullanılmıştır:

Абсолют [*< лат. absolutus безусловный*]

e absolute, *d* absolute Quadrik / *f* absolu *m* (s. 11).

Sözlüğün sonunda bir indeks ile Karaçay-Balkar Türkçesinin ses ve imla özelliklerine dayalı küçük bir gramer de yer almaktadır.

Tolkoviy Slovar Nekotorıx İmen i Terminov Nartskogo Eposa, X. M. Akbayev, Çerkessk, 2010, s. 168 (Nart Destanındaki Bazı Terim Adlarının Açıklayıcı Sözlüğü)

Kafkas mitolojisinde Nartlar, günümüzdeki Kafkasya halklarının ataları sayılan efsanevi bir halktır. Bunların anlatıldığı destanlar olan Nart destanları, değişik dillerde konuşan ve farklı etnik kökenlerden gelmiş Kafkasya halkları arasında onların kültürlerini birleştirici önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Tavkul, 2011, s. 20). Karaçay-Balkar edebiyatında da büyük bir yere sahip olan bu destanlarda kullanılan efsanevi yaratıklar, hayvanlar, destan kahramanları ile birtakım destansı terimlerin yer aldığı bu sözlük 180’den fazla madde başını içermektedir. Sözlüğün başında Karaçay-Balkar mitolojisiyle ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden sonra ise sözlük bölümü gelmektedir. Sözlük tek sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları koyu ve büyük harflerle belirtilmiştir. Ardından madde başıyla ilgili Karaçay-Balkar Türkçesiyle açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalardan sonra aynı madde başı büyük harflerle farklı bir paragrafta olmak üzere verildikten sonra bu madde başının Rusça açıklaması yapılmıştır. Madde başının farklı varyantları varsa bunlar da parantez içinde gösterilmiştir:

АЛМАСТЫ - (*дагъыда: Алмосту*)... (s. 55).

Karaçayevskaya Voyennaya Terminologiya i Orujye (İstoriko-Etimologičeskiy Slovar), X. M. Akbayev, Stavropol, 2011, s. 203. (Karaçay-Balkar Askerî Terminoloji ve Silahları -Tarihî ve Etimolojik Sözlük-)

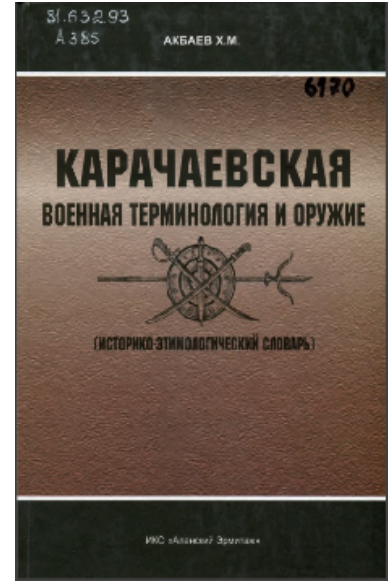
Karaçay-Balkar askeri terminoloji ve silahlarının tarihî ve etimolojik sözlüğü olarak hazırlanan bu kaynak, 600’den fazla terim içermektedir. Sözlüğün kapak kısmından sonra çalışmanın, Karaçay askeri terminolojisi ve silahlarıyla ilgilenen geniş yelpazedeki uzmanların yanı sıra tarih ve filoloji fakültelerinin öğretmenleri ve öğrencilerine yönelik olduğu bilgisi yer almaktadır.

Sözlük, belli başlıklar hâlinde tertip edilmiştir. Bu başlıklarda asker kıyafetleri, eşyaları, silahları ile atlar için kullanılan eşyalar tanıtılmıştır. Madde başları koyu ve büyük harflerle verildikten sonra Rusça açıklaması yapılmıştır. Sözcük, eğer diğer Türk lehçelerinde farklı varyantlarda kullanılıyorsa bunlar, lehçe kısaltmalarıyla belirtilmiştir. Devamında ise sözcüğün etimolojik tahlili yapılmış ve sözcükle ilgili gerekli açıklamalarda bulunulmuştur. Bazı sözcüklerin ise karşılık geldiği nesne veya hayvanın resmi verilmiştir. Böylelikle sözlük, görsel malzemelerle zenginleştirilmiştir. Sözlüğün sonunda ise Karaçay-Balkar Türklerinin askeriyede kullandığı birtakım eşyalar ile giyim-kuşamlara yönelik fotoğraflar yer almaktadır.

6. TEMATİK SÖZLÜKLER

Russko-Balkarskiy Tolkovniy Slovar Otrasevoy Leksikiy, Çaşaw Bölümle Bla Baylamlı Orus-Malqar Añlatma Sözlük, İ. M. Otarov, A. B. Gabayeva, Naçik: Elbrus, 2000, s. 198. (Rusça-Balkarca Sektörel Söz Varlığıyla İlgili Açıklamalı Tematik Sözlük)

Rusça-Balkarca sektörel söz varlığıyla ilgili bu tematik sözlük, 3.000’e yakın sözcük ihtiva etmektedir. Sözlük, belli başlıklar hâlinde tertip edilmiştir: *Юй жашау бла байламлы сёзле* “Ev hayatıyla ilgili sözcükler”, *Аш-суу бла байламлы сёзле* “Yiyecek içeceklerle ilgili sözcükler”, *Киимле бла байламлы сёзле* “Giyim kuşamla ilgili sözcükler”, *Жууукълукъ-ахлулукъ бла байламлы терминле* “Yakınlık-akrabalık ile ilgili terimler”, *Жерчиликни терминлери* “Çiftçilik terimleri”, *Малчылыкъны терминлери* “Hayvancılık terimleri”, *Жамауат-политика терминле* “Sosyo-politik terimler”, *Табийгъат бла байламлы терминле* “Doğa terimleri”, *Тил илму бла байламлы терминле* “Dilbilimle ilgili terimler”, *Адабият терминле* “Edebiyat terimleri”, *Математика терминле* “Matematik terimleri”.

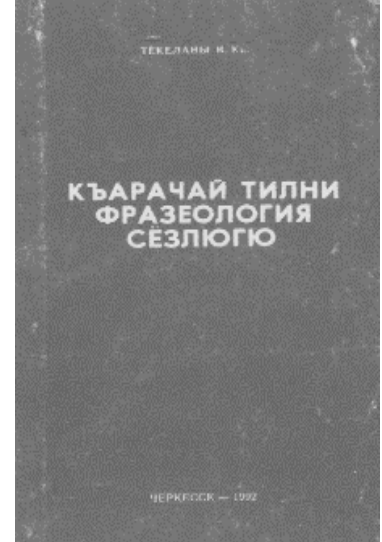
Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları koyu ve büyük harflerledir. Rusça verilen madde başının Balkar Türkçesindeki karşılığı yazıldıktan sonra bu karşılığın parantez içinde açıklaması yapılmıştır. Sözcüğün oluşturduğu birleşik yapılar, deyimler ve özel kullanımlar varsa bunlar italik harflerle verildikten sonra Balkar Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır.

7. ALINTI SÖZLÜKLERİ

Slovar Arabsko-Persidskix Zaimstvovaniy v Karaçayevo-Balkarskom Yazıke, A.-M. X. Batçayev, Çerkessk, 2010, s. 156. (Karaçay-Balkar Dilindeki Arapça-Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü)

Karaçay-Balkar Türkçesindeki Arapça ve Farsça alıntılarının olduğu bu sözlük, yaklaşık 1.300 sözcük içermektedir. Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş olup madde başları alfabetik sıralı, koyu ve küçük harflerle verilmiştir. Arapça ve Farsça sözcükler karışık verilmiştir. Fakat Arapça sözcükler için *ap.* kısaltması, Farsça sözcükler için *фарс.* kısaltması kullanılmıştır. Sözcüklerin açıklamaları Rusçadır ve sözcüklerin içinde geçtiği örnek cümleler verilmiştir. Yalnız örnek cümlelerin Rusça çevirisi yapılmamıştır. Çok anlamlı sözcüklerin anlamları art arda numaralarla sıralanmıştır:

“**адет ар.** - 1) обычай, традиция / Къарачайлыла бла малкъарлыла ёмюрледен бери да Минги Тауну тегерегинде бирча адетлени джюрюте, бирча джашау къурай келгендиле. Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ джырла, 25; 2) привычка, обыкновение / Аны, Сахайны, бир бопнабои джерде къызыб къалгъан адети болуучуду. «Шуёхлукъ», № 69, 28.” (s. 20).

Sözlüğün sonunda erkek ve kadın isimleri ayrı listeler hâlinde sözlükle aynı düzende verilmiştir.

8. DEYİM SÖZLÜKLERİ

Qaraçay-Malqar Tilni Frazeologiyası, X. M. Akbayev, Karaçay Şahar: KÇGU, 2007, s. 183. (Karaçay-Balkar Dilinin Deyimleri)

Yüz seksen üç sayfalık bu çalışmanın ilk 122 sayfası Karaçay-Balkar Türkçesinin anlam bilimi ve deyimleri hakkında açıklayıcı bilgilerden oluşmaktadır. Bu kısımdan sonra ise deyim sözlüğü gelmektedir. Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları koyu, ilk harfi büyük olmak üzere diğer harfleri küçüktür. Bazı maddelerde deyimın sonunda yer alan fiil, parantez içinde verilmiştir:

Алты къынгыр (болуу) - Къыйналыб ишлеу.

Алхам сагъат (демей) - Дженгил. (s. 123).

Bazı deyimlerin ise hem olumlu hem olumsuz fiil şekilleriyle kullanıldığı belirtilmiştir: **Бети джетиу//джетмеу** - Уялмау//уялыу (s. 129).

Sözlük, iki başlık hâlinde tertip edilmiştir. İlk başlık, serbest şekilli deyimleri, ikinci başlık ise terim hâldeki deyimleri içermektedir. Serbest şekilli deyimlerin açıklamaları yapılırken terim hâldeki deyimler için açıklama yapılmamış, bu başlıktaki deyimler liste hâlinde sıralanmıştır.

Qaraçay Tilni Frazеologiya Sözlüğü, İ. Q. Tekelanı, Çerkessk: Qaraçay-Çerkes Kitap Basma, 1992, s. 253. (Karaçay Dilinin Deyim Sözlüğü)

Bu sözlük, 1-11. sınıf öğrencileri için hazırlanmıştır. Sözlük tek sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları koyu, ilk harfi büyük olmak üzere diğer harfleri küçüktür. Deyimler alfabetik sıraya göre dizilmiş ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle açıklamaları yapılmıştır. Daha sonra bu deyimlerin içinde geçtiği örnek cümleler verilmiştir.

Sözlük her ne kadar bir deyim sözlüğü olsa da birçok atasözü de sözlüğe dâhil edilmiştir: **Адам, кӕрӕрӕн кӕрмӕй, кӕрӕн кӕрмӕз.** (*Adam körürün körmey, körüne kirmez. “İnsan, göreceğini görmeden mezara girmez.”*) (s. 21).

Malqar Tilni Şkol Frazеologiya Sözlüğü, S. Q. Başılanı, Z. Q. Caraşıvıanı, Nalçık: Elbrus, 1994, s. 316. (Malkar Dilinin Okul Deyim Sözlüğü)

Öğrenciler için hazırlanan bu sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş ve alfabetik sıralı olmak üzere madde başlarının tamamı büyük harflerle verilmiştir. Deyimden sonra Karaçay-Balkar Türkçesiyle açıklaması yapılmıştır. Alt satırda ise şöyle bir düzen tertip edilmiştir: Satırın sol tarafında deyim cümlesinin hangi ögesi olduğu ve konuşma dilinde veya yazı dilinde kullanılıp kullanılmadığı kısaltmalarla gösterilmiş, sağ tarafta ise bu deyim cümlede hangi sözcük türleriyle beraber kullanıldığı belirtilmiştir. Daha sonra deyim içinde geçtiği örnek cümle yazılmıştır. Eğer birden fazla örnek cümle yazılacaksa o zaman örnek cümleler arasına “□” işareti konulmuştur.

9. KONUŞMA KILAVUZLARI

Orus-Qaraçay-Malqar Söleşiw Sözlük, A. A. Levinskiy (Editör), Çerkessk: Stravropol Kitap Basma, 1990, s. 222. (Rusça-Karaçay-Malkarca Konuşma Kılavuzu)

Selamlaşma, hâl-hatır sormayı bildiren ifadelerden çeşitli ünlemlere, adres sorma cümlelerinden akrabalık veya millet, boy, kavim bildiren isimlere; alışverişte kullanılan kalıp ifadeler kadar geniş bir yelpazede söz varlığını içeren bu özlük, iki sütun şeklinde tertip edilmiştir. Sayfanın sol tarafında Rusça kelime veya cümleler sağ tarafında ise bunların Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Sözlük, belli başlıklar hâlinde düzenlenmiştir. Kalıp ifadelerin olduğu başlıkların haricinde Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan sözcük türleri de başlıklar hâlinde sıralanmıştır. Sözlüğün sonunda çeşitli diyalogların olduğu okuma parçaları yer almaktadır. Bu parçalar, Rusça başlıklar ile verilmiştir. Ayrıca bu diyalogların Rusça çevirileri de bulunmaktadır. Bu kısımdan sonra ise Karaçay Balkar Türkçesi hakkında temel bilgilerin yer aldığı Rusça yazılmış bir gramer yer almaktadır.

Russko-Karaçayev-Balkarskiy Razgorovnik, A. K. Appoyev, Nalçık: Elbrus, 2008, s. 162.

Sözlük, çeşitli kalıp ifadeler, organ isimleri, hayatın belirli aşamalarında ve farklı yerlerde kullanılan diyalogların olduğu kapsamlı bir çalışmadır. Sayfanın sol tarafında Rusça kelime veya

cümleler sağ tarafında ise bunların Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Sözlük, belli başlıklar hâlinde düzenlenmiştir. Sözlüğün sonunda Karaçay-Balkar Türkçesinin sözcük türleri başlıklar hâlinde Rusça karşılıklarıyla verilmiştir. Bu bölümden sonra ise iki sayfalık Karaçay-Balkar atasözleri yer almaktadır.

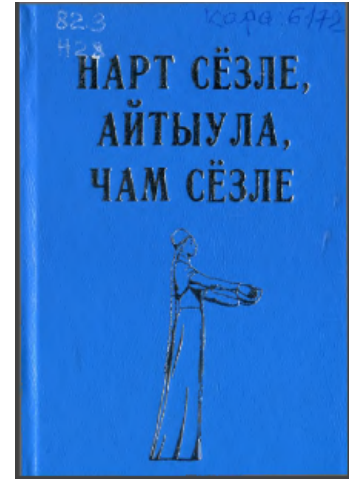
10. ATASÖZÜ SÖZLÜKLERİ

Qaraçay Nart Sözle, S. Ç. Aliylanı (Hazırlayan), Çerkessk: Qaraçay-Çerkes Kitab İzdatelstvo, 1963, s. 481. (Karaçay Atasözleri)

Karaçay Türkçesinde kullanılan atasözleri bu sözlükte konularına göre belirli başlıklar hâlinde verilmiştir. Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş, atasözleriyle ilgili açıklayıcı herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Nart Sözle, Aytywla, Çam Sözle, A. D. Qoyçulanı (Hazırlayan), Karaçayevsk: Stravropol, 2010, s. 143. (Atasözleri, Deyişler, Latifeler)

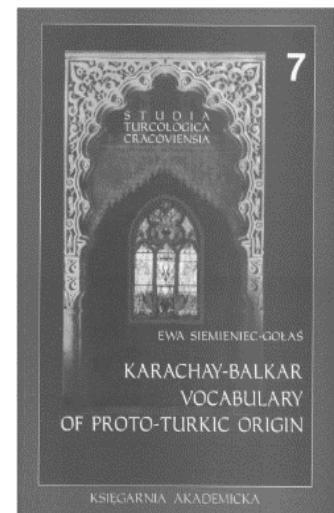
Sözlük, Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan 3.000'den fazla atasözü, deyiş ve latifeyi ihtiva etmektedir. Bu sözlük, dört ana bölümden oluşmaktadır: İnsanlar Hakkında, Hayvanlar Hakkında, Başka Şeyler Hakkında, Atasözleri ve Deyişlerin Alfabetik Metotta (Verilmesi). Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş, başlıkların altında sıralanan atasözleri ve deyişler, alfabetik sıraya göre verilmiştir. Fakat bunların açıklamaları yapılmamıştır. Sözlük, Karaçay-Balkar Türkçesi atasözlerini ve deyişlerini konularına göre çalışmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlayacak niteliktedir.

11. DİL BİLİMİ SÖZLÜKLERİ

Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin, Ewa Siemienieć-Golaś, Studia Turcologica Cracoviensia 7, Krakov, 2000, s. 268. (Proto-Türkçe Kökenli Karaçay-Balkar Söz Varlığı)

Bu çalışma, hem Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığını aydınlatan hem de Rusya dışında Karaçay-Balkar Türkçesiyle ilgili yapılan bir çalışma olması nedeniyle son derece önemlidir. Sözlük, Polonyalı dil bilimci ve Türkolog Ewa Siemienieć-Golaś tarafından yazılmıştır. Golaś, bu çalışmanın amacını Karaçay-Balkar Türkçesinin eski Türk diline dayalı sözlükbilimsel bir tasvirini yapmak şeklinde açıklamaktadır. Bu çalışmada çeşitli kaynaklardan seçilen Karaçay-Balkarca materyal, diğer Türk dillerinin tarihsel-karşılaştırmalı bir arka planıyla sunulmaktadır. Bu, Karaçay-Balkar dil bilimi alanında Türkçe karşılaştırmalı çerçevede böyle bir analize yönelik ilk girişimdir (Golaś, 2000, s. 7).

Çalışma, dokuz ana bölümden oluşmaktadır: (Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan) İsimler, Sıfatlar, Sayılar, Zamirler, Zarflar, Bağlaçlar, Ünlemler, Edatlar, Fiiller. Bu başlıklar altında

verilen sözcükler, koyu ve küçük harflerle. Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılmış çeşitli dillerden kaynaklar taranmış ve bu kaynaklardan seçilen sözcükler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu yüzden sözcüğün açıklamasında alınmış olduğu kaynağın dili kullanılmıştır. Fakat Rusça yazılmış kaynaklardan alınan sözcükler, Kiril alfabesiyle değil Latin alfabesiyle verilmiştir. Sözcük hem Karaçay hem Balkar Türkçesinde kullanılıyorsa madde başından sonra parantez içinde “K-B” kısaltması, sadece Karaçay Türkçesinde kullanılıyorsa “K” veya sadece Balkar Türkçesinde kullanılıyorsa “B” kısaltması kullanılmıştır. Sözcüğün anlamları verildikten sonra Eski Türkçedeki ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları sıralanmıştır. Sözcüğün diğer lehçelerdeki fonetik varyantları varsa bu da ayrıca paragrafın sonunda belirtilmiştir. Böylece bu çalışma, hem Karaçay-Balkar Türkçesinin Proto-Türkçedeki izlerini sürer hem de Türk lehçelerinin Eski Türkçeyle karşılaştırmalı söz varlığı denemesini oluşturur.

Qaraçay-Malqar Tilni Unutula Barğan Sözlerini Sözlüğü, Mahomet Botaşlanı, Karaçayevsk, 2010, s. 138. (Karaçay-Malkar Dilinin Unutulmuş Sözcüklerinin Sözlüğü)

Sözlük, bir kısmı artık Karaçay-Balkar Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan 1200’den fazla kelime içermektedir. Sözlükteki sözcüklerin % 20’si tamamen unutulmuş sözcükler olsa da geriye kalan % 80’i günümüzde kullanılan veya seyrek kullanımlı sözcüklerden oluşmaktadır. Sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiş, madde başları sayıyla belirtilmiş olup koyu ve küçük harflerle verilmiştir. Madde başından sonra sözcüğün Rusça açıklaması yapılmıştır. Sözcüğün içinde geçtiği örnek cümlelere ise nadiren yer verilmiştir. Daha çok Karaçay Türkçesinde kullanılan sözcükler, parantez içinde olmak üzere “карач.”, Balkar Türkçesinde kullanılan sözcükler “балк.” kısaltmasıyla belirtilmiştir.

Slovar Omonimov Karaçayevo-Balkarskogo Yazıka, Qaraçay-Malqar Tilni Omonimlerini Sözlüğü, C. M. Guzeyev, Moskva: Elbrusoid, 2013, s. 496. (Karaçay-Balkar Dilinin Sesteş Kelimeler Sözlüğü)

Karaçay-Balkar Türkçesindeki sesteş sözcükleri ihtiva eden bu sözlük, tek sütun şeklinde tertip edilmiştir. Sözcükler, koyu ve küçük harflerle verildikten sonra alt satırda bu sözcüklerin kaç tane sesteş şekli varsa bunlar koyu ve büyük harflerle, rakamla belirtmek üzere sıralanmıştır. Bu sözcüklerin açıklamalarından sonra örnek cümleler verilmiştir:

АГЪЫЗ

АГЪЫЗ¹ 1. Сууну, сютию д.б. затны тамдыр. Юсюнге **агъызма**. Жерге **агъыз**. *Бу уа, сабийчик кирик, юсюне **агъызмай** ашаргъа мадары жокъду! – деди Маржан эрине (Ш.М.). Шамилчик хуан туурамланы, бал сууларын да кёлегине агъыза, жутланып ашайды (Г.Б.). 2. Къагъып, силкиндирип, уруп д.а.к. мадар бла тюшюр. Терекни къарын **агъыз**. Алмаланы къагъып **агъыз**. *Моттай, бир силкиндиргенлей, шаптал терекчикни кётетлерин, хазнасын къалдырмай, жерге **агъызды** (Т.А.). 3. кёч. бош. тил. Ич (спиртли ичгини, суусунну). Рюмканы **агъыз**. Кружка бозаны **агъыз**. *Экинчи стаканны **агъызгъандан** сора, жашны тили ачылды (Ш.Х.). Гоппан бозаны **агъызгъынчы**, Чомур столда хантладан бирине да тиялмады (Х.О.).

АГЪЫЗ² Саутдан атып неда саут бла уруп ёлтюр. Бёрюню ушкок бла атып **агъыз**. *Масхут бийик акътерекни башына къонуп тургъан къаргъаны садакъ бла атып **агъызды** (К.М.). Ол сермешде Атабийланы Магомет юч фашистни **агъызгъан** эди (К.М.).

"AĞIZ⁻¹ 1. Suyu, sütü vb. şeyleri damlatmak. *Üstüne damlat-, yere damlat-. Bunun da, çocuk gibi, üstüne damlatmadan yemesi mümkün değil! dedi Marcan, kocasına* (Ş. M.). *Şamilçik kavun dilimlerinin ballı suyunu da gömleğine damlatır, yalayıp yutar* (G. B.). 2. Sallayarak, silkeleyerek, vurarak vb. yöntemlerle düşürmek. *Ağacın karını düşür-, elmayı silkeleyip düşür-. Mottay, tek silkeleyemeye şeftali ağaçlarının meyvelerini, fazlasını kaldırmadan, yere düşürdü* (T. A.). 3. mec. İçmek (alkollü içeceği). *Bardağı iç-, bozayı iç-. İkinci bardağı içtikten sonra oğlanın dili açıldı* (Ş. H.). *Büyük bozayı içince Çomur, masadaki yiyeceklerden hiçbirini çeviremedi* (H. O.).

AĞIZ⁻² Silahla veya çeşitli aletlerle vurup öldürmek. *Kurdu tüfekte vurup öldür-. Mahsut, büyük kavağın başına konmuş kargayı okla vurup öldürdü* (K. M.). *O savaşta Atabıylanı Mahomet, üç faşisti vurup öldürmüştü* (K. M.)" (s. 9).

Eğer verilen sesteş sözcükler, farklı sözcük türleri şeklindeyse bunlar kısaltmalarla belirtilmiştir. Sözcük, sözlükte verilen başka bir sözcükle aynı anlamdaysa o zaman, *...деген бла бир мағанадады (...degen bla bir mağanadadı. "... ile aynı anlamdadır.")* açıklamasında bulunulmuştur.

Qaraçay-Malqar Tilni Antonimlerini Sözlüğü, Slovar Antonimov Karaçayevo-Balkarskogo Yazıka, C. M. Guzeyev, L. X. Maxıylanı, Nalçık, 2016, s. 270. (Karaçay-Malkar Dilinin Zıt Anlamalı Kelimeler Sözlüğü)

Bu sözlük, bine yakın sözcük ihtiva etmekte olup tek sütun şeklinde tertip edilmiştir. Birbirine zıt sözcükler, yan yana aralarına "-" işareti olmak üzere koyu ve büyük harflerle verildikten sonra alt satırda bu sözcükler ayrı madde başları hâlinde ele alınmıştır. Madde başları verildikten sonra sözcüğün türü kısaltmayla belirtilmiş ve sahip olduğu anlam veya anlamlar açıklanmıştır. Daha sonra sözcüğün içinde geçtiği örnek cümlelere yer verilmiştir. Örnek cümlede sözcüğü belirtmek için sözcük, altı çizili olarak gösterilmiştir. Sözlüğe alınan zıt anlamalı sözcükler, eğer birden fazla sözcük türü olarak kullanılıyorsa bunlar ayrı başlıklarda numaralı bir şekilde (I, II olarak) gösterilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığı ve zenginliğini gösteren en önemli çalışmalar, bu lehçe üzerine yazılmış sözlüklerdir. Bu sözlüklerin hazırlanmasında Karaçay-Balkar aydın ve eğitimcilerinin büyük bir payı olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü hazırlanmış sözlüklerin büyük bir kısmı bunların doğrudan yazar olmaları veya editör, redaktör gibi roller üstlenerek girişimde bulunmaları neticesinde hazırlanmıştır.

Elimizde bulunan ilgili lehçenin 35 adet sözlüğü, pek çok yönüyle ele alınarak tanıtılmıştır. Bu sözlükler, şu başlıklar altında sınıflandırılarak incelenmiştir: İki Dilli Sözlükler, Açıklamalı Sözlükler, İsim Sözlükleri, Yazım Sözlükleri, Terim Sözlükleri, Tematik Sözlükler, Alıntı Sözlükleri, Deyim Sözlükleri, Konuşma Kılavuzları, Atasözü Sözlükleri ve Dil Bilimi Sözlükleri.

İki dilli sözlüklerden olan *Karaçayevo-Balkarsko-Russkiy Slovar, Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük*⁵, dönemin şartları ve imkânlarına göre hazırlanmış kapsamlı ve kaliteli sözlüklerden biridir. Bu çalışmaya açıklamalı sözlük demek pek de yanlış olmaz. Nitekim bu sözlük, çokça örnek cümleler,

⁵ E. R. Tenişev, X. İ. Süyünçev (Redaktör), Moskva: Russkiy Yazık, 1989

halk ağzından derlenmiş atasözleri ve deyimler kullanılarak oldukça verimli hâle getirilmiştir. Yabancı kökenli sözcüklerin hangi kaynak dilden alındığının belirtilmemesi, sözlüğün sonuna sözlükten bağımsız kelime listelerinin alınması ve en sonunda da Karaçay-Balkar Türkçesinin gramerine yer verilmesi sözlüğün olumsuz özellikleri arasında sıralanabilir. Bu durum, çalışmanın eski usul sözlük hazırlama yöntemlerine göre yazılmış olduğu izlenimi vermesine neden olmaktadır. Sözlüğü hazırlayanlar, Karaçay-Balkar Türkçesi söz varlığına ait diğer kelime listelerini asıl sözlük bölümüne dâhil edip sözcükleri tanımlayan nitelikleri (eskimiş kelime, halk ağzından alınan kelime vs.) belirli kısaltmalarla gösterebilirlerdi. Sözlüğün sonundaki gramer kısmını da hiç eklememiş olmaları gerekirdi. Çünkü bir dilin kurallarını ve yapısını öğretmek ile söz varlığını bir araya getirmek yani sözlük hazırlamak farklı uzmanlık alanları gerektirir ve ayrı çalışmalarda değerlendirilmeliler. Bütün bu özellikler, *Russko-Karaçayev-Balkarskiy Slovar, Orus-Qaraçay-Malqar Sözlük*⁶ için de söylenebilir. Zira her iki sözlük aynı plana göre ve birkaç isim hariç aynı kadro tarafından hazırlanmıştır. Rusça-Karaçay-Balkarca veya Karaçay-Balkarca-Rusça yeni sözlüklerin hazırlanması elzemdir. Bu iki sözlük çok iyi hazırlanmış olsalar da ciddi bir çalışma neticesinde incelenip çağdaş sözlükçülük ilkelerine göre Karaçay-Balkar söz varlığına dâhil edilmiş yeni sözcükler de eklenerek tekrardan hazırlanmalıdır.

Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış iki dilli okul sözlükleri, daha çok Rusça-Karaçay-Balkarca şeklinde hazırlanmış olup bu durum, Karaçay-Balkar Türklerine dayatılan Rus dilinde eğitimin bir sonucudur. Bu sözlükler, öğrencilere Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığını öğretmekten ziyade Rusçanın onlar tarafından kolayca öğrenilmesi için hazırlanmıştır. Çünkü bu sözlüklerde açıklanan sözcükler, deyimler veya deyimleşmiş yapılar Rusçaya aittir. Karaçay-Balkar Türkçesi ise bu Rusça söz varlığını öğrencilere öğretmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu sözlüklerden yalnızca *Balkarsko-Russkiy Şkolniy Slovar, Malqar-Orus Şkol Sözlük*⁷, Karaçay-Balkar Türkçesini öğrencilere öğretmek için hazırlanmıştır. Sadece Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış olan okul sözlükler ise yeterli derecede örnek cümle barındırmadıkları ve kelimelerin yalnızca ilk birkaç anlamını verdikleri için yetersizdir. Okullarda Karaçay-Balkar Türkçesinde eğitimin yaygınlaşması isteniyorsa işe önce sözlüklerden başlanmalı ve daha profesyonel yöntemlerle Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığını ön planda tutacak yeni okul sözlükleri hazırlanmalıdır.

*Qaraçay-Malqar Tilni Añlatma Sözlüğü (Üçtomluq)*⁸, Karaçay-Balkar Türkçesiyle ilgili hazırlanmış en kapsamlı sözlüktür. Sözlüğün basit, anlaşılır ve sözcükleri tanıklamada yeterli olması, onu çağdaş sözlükçülük ilkelerine göre uygun hâle getirmiştir. Sözlüğe yalnızca yazı diline değil konuşma diline ait çok sayıda sözcüğün eklenmesi, madde başının içinde geçtiği atasözü ve deyimlerin mutlaka belirtilmesi ve sözcüklerin terim alanlarına dair kısaltmaların verilmiş olması onu ayrıca verimli kılmıştır. Bu sözlüğün bir komisyon tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmesi, Karaçay-Balkar Türkçesiyle ilgili Türkiye’de yapılacak çalışmalarda büyük kolaylık sağlayacaktır. Zira Ufuk Tavkul tarafından hazırlanmış olan *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*⁹, ilgili lehçe üzerine Türkiye’de yapılmış ilk önemli sözlük çalışmalarından olsa da maalesef Karaçay-Balkar Türkçesinin

⁶ X. İ Süyünçev, İ. X. Urusbiyeva, Moskva, 1965

⁷ C. M. Guzeyev, Nalçik: Elbrus, 2003

⁸ I, II, III, C. M. Guzelanı (Redaktör), Nalçik: EL-FA Kitap Basma, 1996-2005, s. 1016 (I. Tom), 1168 (I. Tom), 1157 (III. Tom)

⁹ Ankara: TDK Yayınları, 2000

söz varlığını göstermesi açısından yeterli değildir. Ayrıca Tavkul'un sözlükte bu lehçenin ses özelliklerini (art damak ve ön damak ünsüzlerinin belirtilmemesi gibi) tam anlamıyla veremediğini söylemek de mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'de yeni ve daha kapsamlı bir Karaçay-Balkar Türkçesi sözlüğünün hazırlanması gerekmektedir.

Karaçay-Balkar Türkçesi isim sözlüklerinden olan *Qaraçay Xalqda Xayırlandırılğan Adam Atla, Antroponomika Sözlük*'te¹⁰ isimler; anlamları, yapıları veya etimolojik çözümlemeleri verilmeden doğrudan sıralanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmaya isim sözlüğü demek yerine isim listesi demek daha doğrudur. Zira bir sözlük, verilen sözcük veya terimlerin en azından anlamını içermelidir. Bu sözlüklerden bir diğeri olan *Karaçayevo-Balkarskiye İmena i Familii, Tolkovniy Slovar*¹¹ ise hem isimlerin anlamlarının verilmesi hem de bu isimlerin etimolojik çözümlemelerinin yapılması yönünden oldukça iyi hazırlanmış bir çalışmadır. Ayrıca diğer dillerden Karaçay-Balkar Türkçesine geçmiş özel isimlerin alındığı kaynak dil belirtilmiş ve bu dildeki anlamı da verilmiştir.

Karaçay-Balkar Türkçesinin imla sözlükleri, 1970 ile 2000 yılları arasında çıkarıldığından daha güncel bir imla sözlüğünün hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca hazırlanan bu imla sözlüklerinin öncesinde veya sonrasında yer alan noktalama işaretleri veya dil bilgisine dair incelemeler, yeni yazılacak sözlüklerde ya çok kısa tutulmalı ya da tamamen çıkarılmalıdır. Bu sözlükler de diğerleri gibi asıl kelime listesinin haricinde ek kelime listeleri (şahıs isimleri, coğrafi isimler, devlet ve başkent isimleri vs.) barındırmaktadır. Bunlar da ya asıl kelime listesine dâhil edilmeli ya da çıkarılmalıdır.

Karaçay-Balkar Türkçesinin terim sözlüklerinden Rusça-Karaçay-Balkarca olanları Rusça bilimsel terimlerin Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıklarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Eğer bunlar, Rusça terimlere kalıcı karşılıklar türetecek ve bu terimlerin Karaçay-Balkar Türkçesinde de karşılıklarının olduğunu veya olabileceğini gösterecek nitelikte hazırlanabilirlerse Rusçadan Karaçay-Balkar Türkçesine geçmiş terimlerin kullanım sıklığı değişebilir ve türetilen kelimeler Rusça terimlerin yerini alabilir. Bu düşünce temel alınacak olursa incelememize konu olan terim sözlüklerinin terim üretmede biraz daha geliştirilmesi gerekmektedir.

Diğer Türk lehçelerinin dünya dillerinde çeşitli sözlükleri bulunuyorken Karaçay-Balkar Türkçesinin yabancı dilde hazırlanmış sözlükleri daha çok Rusça ile sınırlı kalmıştır. İncelememize konu olan otuz beş sözlükten yalnızca ikisi Rusçadan başka diğer dünya dillerinde yazılmıştır: *Meditinskiy Slovar -Russkiy, Karaçayevo-Balkarskiy, Angliyskiy, Nemetskiy, Latinskiy*¹²; *Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin*¹³. Bunların sayılarının arttırılması Karaçay-Balkar Türkçesiyle ilgili araştırmaların Rusya dışında başka ülkelerde de yaygınlaşmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca Karaçay-Balkar Türkçesi ile diğer Türk lehçeleri arasında da daha fazla sözlük hazırlanmalıdır.

Karaçay-Balkar Türkçesi sözlükleriyle ilgili yukarıdaki önerilerin haricinde bu lehçenin kapsamlı bir etimolojik sözlüğünün hazırlanması önerisinde de bulunulabilir. Hazırlanacak olan bu

¹⁰ İbrahim Şamanlanı, Raşid Laypanlanı, Çerkessk, 2012

¹¹ İ. İ. Aliyev, Z. İ. Aliyeva, Moskva: Pedagogika, 2003

¹² B. A. Xapayev, S. R. Aybazova, Moskva: Russo, 2005

¹³ Ewa Siemienieć-Golaś, *Studia Turcologica Cracoviensia* 7, Krakov, 2000

sözlükte sözcüklerin diğer Türk lehçelerindeki şekilleri belirtilirse Karaçay-Balkar Türkçesinin diğer lehçelerle karşılaştırılması kolaylaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Axmatlanı, İ.; Guzelanı, C. (1991). *Malqar Tilni Orfografiya em Punktuatsiya Coruqları*. Nalçik: Nart.
- Akbayev, İsmail (1926). *Tilmaç*. Batalpaşinsk.
- Akbayev, X. M. (2007). *Qaraçay-Malqar Tilni Frazelogiyası*. Karaçay Şahar: KÇGU.
- Akbayev, X. M. (2010). *Tolkoviy Slovar Nekotorix İmen i Terminov Nartskogo Eposa*. Çerkessk.
- Akbayev, X. M. (2011). *Karaçayevskaya Voyennaya Terminologiya i Orujye (İstoriko-Etimologičeskiy Slovar)*. Stavropol.
- Aliyev, İ. İ.; Aliyeva, Z. İ. (2003). *Karaçayev-Balkarskiye İmena i Familii, Tolkoviy Slovar*. Moskva: Pedagogika.
- Aliylanı, S. Ç. (Hazırlayan) (1963). *Qaraçay Nart Sözle*. Çerkessk: Qaraçay-Çerkes Kitab İzdatelstvo.
- Appoyev, A. K. (2008). *Russko-Karaçayev-Balkarskiy Razgorovnik*. Nalçik: Elbrus.
- Aytaç, Kemal (1990). *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/1229, Türk Dünyası Dizisi/12.
- Başıyev, A. D. (Redaktör) (1980). *Russko-Karachayevskiy Slovar Obşçestvenno-Politicheskoy Terminologiy, Camağat-Politika Terminologiyadan Orus-Qaraçay Sözlük*. Çerkessk.
- Başılanı, S. Q.; Caraşıylanı, Z. Q. (1994). *Malqar Tilni Şkol Frazelogiya Sözlüğü*. Nalçik: Elbrus.
- Batçayev, A.-M. X. (2010). *Slovar Arabsko-Persidskix Zaimstvovaniy v Karaçayev-Balkarskom Yazıke*. Çerkessk.
- Botaşev, M. O. (1998). *Qaraçay-Malqar-Orus Tabigat Sözlük, Karaçayev-Balkarsko-Russkiy Terminologičeskiy Slovar Obektov Privodı*. Narsana.
- Botaşlanı, Mahomet (2010). *Qaraçay-Malqar Tilni Unutula Barğan Sözlerini Sözlüğü*. Karaçayevsk.
- Boziyev, A. Yu.; Caboyev, M. T. (Hazırlayanlar) (1970). *Malqar Tilni Orfografiyası bla Punktuatsiyası*. Nalçik: Elbrus Kitap Basma.
- Culaboz, U. A.; Cappuyev, A. A.; Otarov, İ. M.; Ulakov, M. Z. (1992). *Orus-Malqar Şkol Sözlük*. Nalçik: Elbrus.
- Dodueva, Aminat (2015). *Karaçayev-Balkarskaya Leksikografiya*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi / Cilt:8, Sayı:16 (Temmuz -Aralık), s. 587-596.
- Goçiyalanı, S. A.; Süyünçlanı, X. İ.; Ebzelanı, A. İ (1993). *Orus-Qaraçay Okuw Sözlük*. Çerkessk: Qaraçay-Çerkes Respublikan Kitap Basma.
- Guzeyev, C. M.; Sozayev, B. T. (1982). *Qaraçay-Malqar Tilni Orfografiya Sözlüğü*. Nalçik: Elbrus.
- Guzeyev, C. M. (2003). *Malqar-Orus Şkol Sözlük*. Nalçik: Elbrus.
- Guzeyev, C. M. (2013). *Slovar Omonimov Karaçayev-Balkarskogo Yazıka, Qaraçay-Malqar Tilni Omonimlerini Sözlüğü*. Moskva: Elbrusoid.
- Guzeyev, C. M.; Maxıylanı, L. X. (2013). *Qaraçay-Malqar Tilni Antonimlerini Sözlüğü, Slovar Antonimov Karaçayev-Balkarskogo Yazıka*. Nalçik.
- Guzelanı, C. M. (Redaktör) (1996-2005). *Qaraçay-Malqar Tilni Añulatma Sözlüğü (Üçtomluq), I, II, III*. Nalçik: EL-FA Kitap Basma.

- Guzelanı, C. M. (2000). *Malqar Tilni Şkol Añlatma Sözlüğü*. Nalçık: Elbrus.
- Xapayev, B. A.; Aybazova, S. R. (2005). *Meditinskiy Slovar -Russkiy, Karaçayev-Balkarskiy, Angliyskiy, Nemetskiy, Latinskiy-*. Moskva: Russo.
- Kokov, C. N.; Şaxmurzayev, S. O. (1970). *Balkarskiy Toponimiçeskiy Slovar*, Nalçık: Elbrus.
- Qoyçulanı, A. D. (Hazırlayan) (2010). *Nart Sözle, Aytıwla, Çam Sözle*. Karaçayevsk: Stravropol.
- Levlinskiy, A. A. (Editör) (1990). *Orus-Qaraçay-Malqar Söleşiw Sözlük*. Çerkessk: Stravropol Kitap Basma.
- Nemeth, Gyula (1911). *Kumük és balkár szójegyzék (Kumükisches und Balkarisches Wörterverzeichnis)*. Keleti Szemle/12, Budapeşte.
- Nemeth, Gyula (2018). *Kumuk ve Balkar Söz Notları* (Çev. Hüseyin Namık Orkun). Ankara: TDK.
- Otarov, İ. M.; Gabayeva, A. B. (2000). *Russko-Balkarskiy Tolkoviy Slovar Otrasleyov Leksikiy, Çaşaw Bölümle Bla Baylamalı Orus-Malqar Añlatma Sözlük*. Nalçık: Elbrus.
- Öner, Mustafa (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK.
- Sapparov, X. M.; Biciyev, C. U. (2006). *Russko-Karaçayevski Tolkoviy Slovar Naçalnıx Terminov Matematiki, Matematikanı Al Añlamlarını Orus-Qaraçay Sözlüğü*. Moskva: İNFO.
- Siemienieć-Gołaś, Ewa (2000). *Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin, Studia Turcologica Cracoviensia 7*. Krakov.
- Süyünçev, X. İ.; Urusbiyeva, İ. X. (1965). *Orus-Qaraçay-Malqar Sözlük*. Moskva.
- Süyünçlanı, Xanafiy; Goçıyalanı (1980). *Orfografiya Sözlük, IV-V Klasslada Oquğan Soxtalağa*. Sofya.
- Şamanlanı, İbrahim; Laypanlanı, Raşid (2012). *Qaraçay Xalqda Xayırlandırılğan Adam Atla, Antroponomika Sözlük*. Çerkessk.
- Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Tavkul, Ufuk (Hazırlayan) (2011). *Nartlar (Karaçay-Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları)*. Ankara: TDK.
- Tekelanı, İ. Q. (1992). *Qaraçay Tilni Frazelogiya Sözlüğü*. Çerkessk: Qaraçay-Çerkes Kitap Basma.
- Tenişev, E. R. & Süyünçev, H. İ. (1989). *Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük*. Moskova.
- Temmolanı, X. M. (2000). *Orfografiya Sözlük (Orta Şkolnu Oquwçularına)*. Nalçık: Elbrus.

27 MAYIS DARBESİ'NİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

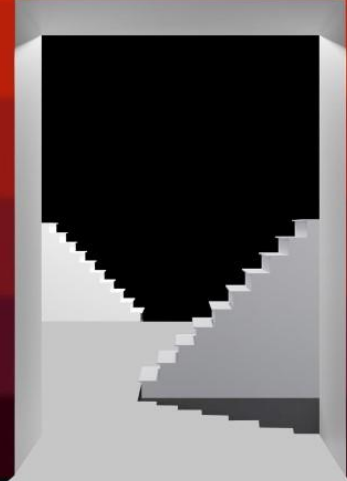
DR. FERHAT ÇETİNKAYA

Günce Yayınları

Türk Romanında Arzunun Görüngüleri

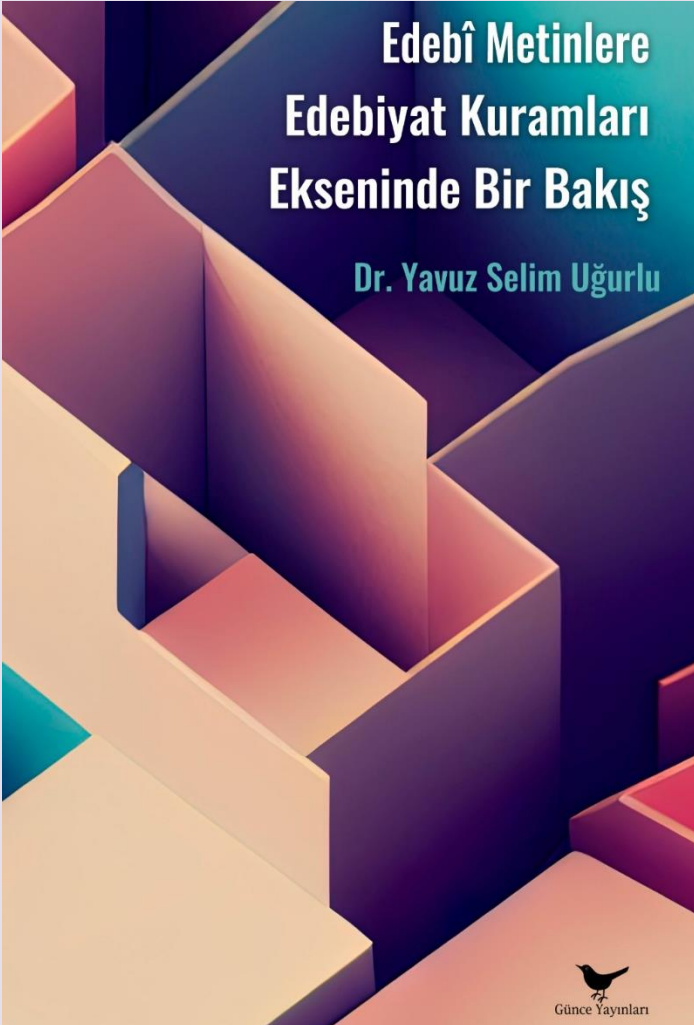
Ömriye Bayrak

Günce Yayınları

Edebî Metinlere Edebiyat Kuramları Ekseninde Bir Bakış

Dr. Yavuz Selim Uğurlu

Günce Yayınları

Ertuğrul Gazi Derhem

Türk Romanında Narsisizm

Günce Yayınları